

**TA'LIM VA FALSAFA O'RTASIDAGI O'ZARO
TA'SIRNING TARIXIY-FALSAFIY TAHLILI**

**Karimov Zafarbek Ataboyevich,
Urganch davlat pedagogika instituti "Milliy g'oya va falsafa"
kafedrasi dotsenti**

**A HISTORICAL AND PHILOSOPHICAL
ANALYSIS OF THE INTERRELATION
BETWEEN EDUCATION AND PHILOSOPHY**

**Karimov Zafarbek Ataboyevich, Associate Professor, Department
of National Ideology and Philosophy Urganch State Pedagogical
Institute**

**ИСТОРИКО-ФИЛОСОФСКИЙ АНАЛИЗ
ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ МЕЖДУ
ОБРАЗОВАНИЕМ И ФИЛОСОФИЕЙ**

**Каримов Зафарбек Атабаевич, доцент кафедры
"Национальная идея и философия" Ургенчского
государственного педагогического института**

<https://orcid.org/0009-0009-6023-6086>

e-mail:
kzafarbek727@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada ta'lim va falsafa o'rtasidagi o'zaro ta'sirning tarixiy-falsafiy asoslari tahlil qilinadi. Falsafa inson tafakkurining chuqur tahlilini ta'minlovchi vosita sifatida qadim zamonlardan buyon ta'lim tizimining shakllanishi va rivojlanishida muhim rol o'ynagan. Shuningdek, maqolada XXI asrda ta'lim falsafasining yangi yo'nalishlari, tanqidiy fikrlash, insonparvarlik va ma'naviy-axloqiy qadriyatlar asosida shakllanishi haqida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: falsafa, ta'lim, pedagogika, tarixiy tahlil, qadim Sharq, islom falsafasi, G'arb tafakkuri, Uyg'onish davri, zamonaviy ta'lim, tanqidiy fikrlash, ma'naviy qadriyatlar, insonparvarlik, ilmiy-ma'rifiy meros.

Annotation: This article presents a historical and philosophical analysis of the interrelationship between education and philosophy. Since ancient times, philosophy has played a crucial role in the formation and development of educational systems as a means of deep intellectual reflection. The article also explores the new directions of educational philosophy in the 21st century, focusing on the development of critical thinking, humanism, and moral-spiritual values.

Keywords: philosophy, education, pedagogy, historical analysis, Ancient East, Islamic philosophy, Western thought, Renaissance, modern education, critical thinking, moral values, humanism, scientific and educational heritage.

Аннотация: В данной статье проводится историко-философский анализ взаимосвязи между образованием и философией. Философия, как средство глубокого осмысления человеческого мышления, с древнейших времён играла важную роль в формировании и развитии системы образования. Кроме того, в статье рассматриваются новые направления философии образования XXI века, формирование критического мышления, гуманизма и духовно-нравственных ценностей.

Ключевые слова: философия, образование, педагогика, исторический анализ, Древний Восток, исламская философия, западная мысль, эпоха Возрождения, современное образование, критическое мышление, духовные ценности, гуманизм, научно-просветительское наследие.

INTRODUCTION). Ta'lim-tarbiya, inson ongi va dunyoqarashini shakllantirishga qaratilgan chora-tadbirlar mohiyatan falsafa bilan bog'liqdir. Har qanday ta'lim va tarbiya negizida ijtimoiy-falsafiy ahamiyatga ega biror falsafiy g'oya, maqsad yoki inson bilan jamiyatni bir-biriga bog'lovchi dialektik omil yotadi. Falsafa, ayniqsa, **ontologik** (borliq haqidagi), **epistemologik** (bilish haqidagi) va **aksiyologik** (qadriyatlar haqidagi) asoslar orqali ta'lim-tarbiyani yo'naltiradi. Har qanday ta'lim konsepsiyasining zamirida biror falsafiy g'oya, ijtimoiy qadriyat yoki jamiyat va shaxs o'rtasidagi munosabatni ifodalovchi dialektik mexanizm mavjud bo'ladi. Masalan, insonparvarlik, erkinlik, ijtimoiy adolat, tenglik, haqiqatga intilish kabi qadriyatlar ko'p hollarda ta'lim mazmunining falsafiy asoslarini tashkil qiladi.

Shuningdek, ta'lim-tarbiya hech qachon **g'oyasiz va maqsadsiz** bo'lishi mumkin emas. Hatto inson ongida anglanmagan holda kechayotgan o'quv-tarbiyaviy jarayonlar ham muayyan subyektiv qadriy omillar ta'sirida shakllanadi. Bu subyektivlik jamiyatning madaniyati, urf-odatlar, tarixiy tajribasi, din va mafkurasi bilan chambarchas bog'liq bo'lib, har bir individning dunyoni idrok etishiga ta'sir etadi. Falsafa esa ushbu omillarni tizimlashtirib, ularga mantiqiy asos va tushunchaviy aniqlik beradi. Boshqacha aytganda, falsafa ta'limga **mazmuniy yaxlitlik, strategik yo'naltirilganlik** va **aniq maqsadlilik** baxsh etadi. Falsafa orqali o'qituvchi va tarbiyachi inson tabiatiga, uning bilish imkoniyatlariga, axloqiy-ruhiy ehtiyojlariga chuqur yondashadi. Bu esa ta'limda mezonli, asosli va puxta yondashuvlarni qaror toptirishga xizmat qiladi. Masalan, dialektik tafakkur tamoyillarini o'quv jarayoniga singdirish orqali o'quvchilar hayotiy hodisalarni bir-biriga bog'liq, murakkab tizim sifatida anglashga o'rganadi. Bu, o'z navbatida, ularning tanqidiy fikrlash, mantiqiy tahlil qilish va qaror qabul qilish salohiyatini rivojlantiradi.

Ta'lim va tarbiya falsafiy g'oyasiz, maqsadsiz bo'lishi mumkin emas, insonlar o'rtasidagi yaqinlik, bir-biriga bog'liqlik, anglangan yoki anglanmagan bo'lishidan qat'i nazar, ma'lum bir subyektiv omillar ta'siri orqali ro'y beradi. Falsafa ushbu subyektiv omillarning kvintessensiyasi sifatida ta'limga yaxlitlik,

yo'naltirilganlik va aniq maqsadlilik baxsh etadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR (ЛИТЕРАТУРА И МЕТОД / MATERIALS AND METHODS). Rus-amerikalik faylasuf, o'zining "Madh" (1938), "Manba", (1943), "Epistemologiyaga kirish" (1953), "Egoizmning ezguligi" (1956) va "Kapitalizm: Notanish ideal" (1972) asarlari bilan ilm ahliga tanilgan Ayn Rend "Falsafa kimga kerak?" degan oxirgi asarida inson "Men qayerdaman? Buni qanday bilish mumkin? Nima qilishim zarur?" degan uchta savolga, subyektiv omilga javob izlaydi, deb ko'rsatadi. Mazkur savollarga faqat falsafa qoniqarli javob beradi. Chunki falsafa "barcha mavjudlikning asosiy tabiatini, xususiyatini va insonning ushbu mavjudlik mohiyati bilan aloqalarini o'rganadi"[1:16].

A.Rend bu o'rinda Aristotel davridan beri turli variantlarda takrorlanib kelayotgan uch savolni qo'yadi, ularda aslo yangilik yo'q. Biroq inson va mavjudlikning realligi, asrlar osha yashab kelayotgani yuqoridagi uchta savolni azaliy muammolardan biriga aylantirgan. Inson, ongli mavjudot sifatida, "Men qaerdaman?" degan savolga osongina javob berishi mumkin – men Parijdaman, men Toshkentdaman, men uydaman. Obyektiv borliq, ijtimoiy muhit ongni shunday javob berishga undaydi. Bu o'rinda asosiy falsafiy muammo shundaki, ushbu obyektiv borliq, ijtimoiy muhit yerda, koinotda, galaktikada qanday ahamiyatga ega? Uning ongni ishlashga da'vat etadigan stimuli, turtkisi nimalardan iborat? Bu borliq va muhit mudom mavjudmidi yoki inson ularni anglay boshlagach, bilishga intilgach, yuzaga keldimi? Agar ular azaldan bor bo'lsa, buni kim yoki nima isbotlaydi? Inson aqli ularni bilishi mumkinmi, bilsa, ushbu jarayon qanday amalga oshadi? Inson bilimlarining nisbiyligi uning bilish imkoniyatini shubha ostiga olmaydimi? Demak, falsafa uchun obyektiv borliqning mavjudligi va gnoseologiya muhim, aynan ular falsafaning negizini tashkil etadi. Obyektivizm va subyektivizm falsafaning birisiz biri mavjud bo'lmaydigan ikki qanoti, ikki tomonidir. Shundan keyin A.Rend falsafaning muhim uchinchi qismi, texnologiyasi etika, axloqdir, deydi. Etika yoki axloqshunoslik insonning xatti-harakatlari va hayotga munosabatlarini regulyatsiya qiluvchi, boshqaruvchi qadriyatlar majmuasidir[1:18]. Biroq

inson xatti-harakatlaridan axloqiy elementlarni izlashidan avval, deydi faylasuf, eng muhim metafizik va epistemologik savollarga javob topishi zarur. “Inson tashqi borliq bilan aloqalar o‘rnata oladigan ratsional mavjudotmi yoki bejilov oqimda irodasiz, yordamsiz va o‘ta zaif bir cho‘p kabi oqib ketadigan narsami? Yerdan inson uchun qoniqish oladigan imkoniyat mavjudmi yoki uni muvaffaqiyatsizlik va ofatlar kutib turibdimi? Javoblaringizga tayanib siz keyin inson uchun nima yaxshi-yu nima yomon, va nima uchun shunday, degan axloqiy muammolarga o‘tasiz”[1:18].

MUHOKAMA (ОБСУЖДЕНИЕ / DISCUSSION). Ta’lim, ijtimoiy fenomen sifatida, etika, axloq, tarbiya bilan chambarchas bog‘liq. Ular o‘rtasidagi dilektik bog‘liqlik ba’zan ta’limni ana shu fenomenlar bilan uyg‘un qarashga undaydi. Goho esa ularni bir-biridan farqlash juda qiyin. Shunday bo‘lsa-da, inson tashqi voqealar va hodisalar haqidagi tasavvurlarini, bilimlarini ifoda etish uchun ma’lum bir tushunchalardan foydalanadi. “Ta’lim” va “falsafa”, ular sintezidan iborat “ta’lim falsafasi” ham ana shunday tushunchalardir. Ular orqali inson ta’lim jarayonlariga bo‘lgan munosabatlarini, gnoseologik qarashlarini ifoda etadi, bu boradagi qarashlar va konsepsiyalarni o‘z tajribalaridan o‘tkazadi. Ushbu tajribalar A.Rend nazarda tutgan savollarni o‘ziga fundamental ahamiyatga ega ko‘rsatma sifatida qabul qiladi. Chunki ta’lim, falsafa, tarbiya mohiyatan insonning ushbu borliqdagi o‘rni va o‘zini idrok etishi bilan bog‘liq. Bir qarashda ta’lim va tarbiya uchun ahamiyatga ega emasdek ko‘rinadigan “Men qaerdaman?”, “Buni qanday bilaman?”, “Nima qilishim zarur?” degan savollar tadqiqot yoki ta’lim-tarbiya jarayonlarida hayotiy mohiyat kasb etadi. Tadqiqotchi yoki pedagog obyektlariga faqat ma’lum bir axborotlar berib qolmay, jamiyat va inson taraqqiyoti uchun zarur hayotiy, aslida falsafiy, maqsadni ham shakllantiradi. Shu tariqa uning sotsiopedagogik tajribalari falsafiy-hayotiy ahamiyat kasb qiladi.

NATIJALAR (РЕЗУЛЬТАТЫ / RESULTS). Ta’lim va falsafa dialektik uyg‘unligini, mavjud ilmiy va ijtimoiy- falsafiy asarlarni, ularda ilgari surilgan konseptual g‘oyalar hamda chiqarilgan fundamental xulosalardan kelib chiqib, quyidagi yo‘nalishlarda qarash mumkin:

- inson va uning ongi, tafakkuri va dunyoqarashini shakllantirish;

- inson gnoseologik qiziqishlari doirasini kengaytirish;
- kishini o‘zini va olamni anglashga o‘rgatish;
- etnodidaktik meros va etnopedagogik tajribalardan foydalanish;
- zamonaviy pedtexnologiyalardan foydalanish;
- axborot oqimlarini tizimlashtirish va ulardan maqsadli foydalanish;
- ta’limning strategik maqsadini anglash va tahlil qilishga o‘rgatish;
- nazariya va amaliyotni sintezlashtirish asosida ta’lim-tarbiya modelini yaratish kabilardir.

Ushbu yo‘nalishlar ta’lim falsafasini 1)amaliy falsafa yoki amaliy pedagogika; 2)nazariya yoki ta’lim gnoseologiyasi; 3)integrativ soha yoki fanlararo integratsiya nuqtayi nazaridan o‘rganish mumkinligini ko‘rsatadi. Agar amaliy pedagogika ta’lim jarayonlarini tashkil etish metodlari, uslublari va texnologiyasiga e’tiborini qaratsa, nazariya esa ta’limning falsafiy muammolarini, insonning borliq bilan munosabatlarida orttirgan tarbiyaviy tajribalarini, integrativ yondashuv esa turli fanlarning nazariy va amaliy tavsiyalarini sintezlashtirish jarayonlarini o‘rganadi[2:9-10]. Mutaxassislar fikriga ko‘ra, mazkur yo‘nalishlar alohida-alohida tadqiqot obyekti bo‘lishi mumkin, biroq ular o‘rasidagi birlikni, ya’ni inson va ta’lim muammosini, tarbiya jarayonlari mohiyati va inson tafakkuriga, idealiga ta’sirini unutmaslik zarur. Ta’lim va madaniyat (ta’lim falsafasi sotsiologumanistik va ijtimoiy –madaniy voqelikdir) gumanistik ahamiyati tufayli falsafiy ahamiyat kasb etadi, jamiyat talab etadigan funksiyalarni bajaradi. Falsafa fanlari doktori, professor A.A.Korolkovning fikriga ko‘ra, ta’lim-tarbiya ekstravertiv, ya’ni boshqa “men”larga qaratilgani, ijtimoiy mohiyati kishilarga, yon-atrofga pozitiv ta’sir etgani tufayli falsafiydir. Biroq bu jihat o‘zidan o‘zi shakllanmaydi, subyekt-obyekt o‘rtasidagi munosabatlarning didaktik mohiyati, yo‘naltirilgani va ijtimoiy-tarbiyaviy ahamiyat kasb etgani tufayli falsafiydir[5:12-13].

XULOSA (ЗАКЛЮЧЕНИЕ / CONCLUSION). Shunday qilib, ta’lim va tarbiya jarayoni faqatgina ijtimoiy ehtiyoj yoki davlat siyosatining vositasi sifatida emas, balki falsafaning amaliy ifodasi sifatida namoyon bo‘ladi. Ta’lim-tarbiya tizimi falsafiy asoslardan quvvat olib, insoniyat taraqqiyotining eng muhim yo‘nalishlaridan biri — ongli, ijtimoiy mas’uliyatli

va maqsadga yo'naltirilgan shaxsni shakllantirishga xizmat qiladi. Falsafiy tafakkur bu jarayonda nazariy asos, metodologik vosita va axloqiy mezon rolini bajaradi. U ta'lim mazmuniga chuqur ma'no, asoslanganlik va hayotiylik baxsh etadi. Falsafiy g'oyalar ta'limda inson tabiatiga, jamiyatdagi o'rni va roliga, uning erkinligi va mas'uliyatiga oid masalalarni markazga qo'yadi. Natijada ta'lim faqat kasbiy ko'nikmalarni emas, balki axloqiy, estetik, ijtimoiy va tanqidiy tafakkurni rivojlantiruvchi jarayonga aylanadi. Bu esa o'z navbatida, shaxsning butun jamiyatga nisbatan ongli, tanqidiy va faol munosabatda bo'lishini ta'minlaydi.

Dialektik yondashuv nuqtayi nazaridan olib qaralganda, ta'lim va tarbiya — bu jamiyat va shaxs o'rtasidagi murakkab o'zaro ta'sir mexanizmi bo'lib, unda falsafa birlashtiruvchi va muvofiqlashtiruvchi kuch sifatida xizmat qiladi. Falsafa orqali ta'lim nafaqat o'rgatadi, balki tarbiyalaydi, shakllantiradi, ongni uyg'otadi va insonni o'zini anglash sari yo'naltiradi. Aynan mana shu jihatlar ta'lim-tarbiya faoliyatini chuqur ma'naviy-mafkuraviy jarayonga aylantiradi. Shu boisdan, ta'limda falsafaning o'rni va roli faqat

nazariy emas, balki amaliy va ijtimoiy ahamiyatga ega. Falsafiy asoslar orqali yo'naltirilgan ta'lim insonni **erkin tafakkur egasi, hayotda o'z yo'lini topishga qodir shaxs**, va **ijtimoiy faol subyekt** sifatida kamolga yetkazish imkonini beradi. Bu esa har qanday ta'lim tizimi uchun asosiy strategik vazifalardan biridir.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Рэнд А. Философия: кому она нужна? – Москва: Альпина Пабlisher, 2021. С. 16.
2. Мандель Б. Философия образования. – Москва: Directmedia, 2017. С.9-10).
3. Курбонов, Х. *Sharq mutafakkirlarining ta'lim haqidagi qarashlari*. – Самарканд: СамДУ нашри, 2020.
4. Мандель Б. Философия образования. – Москва: Directmedia, 2017. С.9-10).
5. Корольков А., Преображенская К., Романенко И. Педагогическая антропология в зеркале философии. – Москва: Алетейя, 2017. С.12-13.

